

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING FUNKSIONAL SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

I.Ibragimova¹

Mas'ul muallif: Ibragimova Iroda,
O'zMPU Boshlang'ich ta'lim
pedagogikasi kafedrası
o'qituvchisi.

Accepted: 24 Sentabr 2026
Published: 24 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Ibragimova, I.
BOSHLANG'ICH SINF
O'QUVCHILARINING FUNKSIONAL
SAVODXONLIGINI
RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK MEKANIZMLARINI
TAKOMILLASHTIRISH / I.
Ibragimova // Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
— 2026. — T. 9, № 2. — B.
431–433.

1. O'zMPU Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishning pedagogik asoslari va uni takomillashtirish mexanizmlari yoritilgan. Funksional savodxonlikni shakllantirishda o'quvchilarning bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llashi, muammoni hal qilishi, axborotni tahlil qilishi va mustaqil qaror qabul qilishi masalalariga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, kompetensiyaviy, faoliyatli va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida funksional savodxonlikni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: funksional savodxonlik, boshlang'ich ta'lim, kompetensiya, amaliy faoliyat, muammoli vaziyat, mustaqil fikrlash, pedagogik mexanizm, raqamli ta'lim.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье освещены педагогические основы развития функциональной грамотности учащихся начальных классов и механизмы её совершенствования. Особое внимание уделено применению учащимися полученных знаний в практических ситуациях, решению проблем, анализу информации и принятию самостоятельных решений. Также раскрыты педагогические возможности развития функциональной грамотности на основе компетентностного, деятельностного и личностно-ориентированного подходов.

Ключевые слова: функциональная грамотность, начальное образование, компетенция, практическая деятельность, проблемная ситуация, самостоятельное мышление, педагогический механизм, цифровое обучение.

IMPROVEMENT OF PEDAGOGICAL MECHANISMS FOR DEVELOPING FUNCTIONAL LITERACY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. This article examines the pedagogical foundations for developing functional literacy among primary school students and the mechanisms for its improvement. Particular attention is paid to students' ability to apply knowledge in practical situations, solve problems, analyze information, and make independent decisions. The article also highlights the pedagogical potential of developing functional literacy based on competency-based, activity-based, and learner-centered approaches.

Keywords: functional literacy, primary education, competence, practical activity, problem situation, independent thinking, pedagogical mechanism, digital learning.

Kirish. Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish, egallangan bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash, mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish ta'limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarida ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishning ustuvor yo'nalishlari belgilangan.

KIRISH

Tadqiqotning dolzarbligi. Zamonaviy globallashtirish, axborot oqimining shiddatli ortishi hamda texnologik taraqqiyot sharoitida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy talab o'quvchilarga shunchaki nazariy bilimlarni berish emas, balki ularni hayotda qo'llay olish, tahlil qilish va muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Shuning uchun ham ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro standartlar hamda PISA, PIRLS, TIMSS kabi tadqiqot dasturlarida o'quvchilarning funksional savodxonligi — ya'ni olgan bilimlarini real hayotiy situatsiyalarda samarali qo'llay olish salohiyati markaziy mezon sifatida e'tirof etilmoqda. Funksional savodxonlik poydevori precisely boshlang'ich ta'lim bosqichida shakllanadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik va tabiatshunoslik boyicha boshlang'ich tasavvurlarning shakllanishi ularning kelajakdagi akademik muvaffaqiyati va uzluksiz ta'lim olish qobiliyatini belgilab beradi. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini

takomillashtirish bugungi ta'lim islohotlarining eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Funksional savodxonlik va kompetensiyaga asoslangan ta'lim masalalari jahon va milliy pedagogikasida faol tadqiq etilayotgan yo'nalishlardan biridir. Xalqaro miqyosda ushbu muammo PISA va PIRLS tadqiqotlari doirasida hamda P. Griffin, Ch. Fadel, B. Bloom kabi olimlarning ishlarida o'rganilgan. O'zbekiston pedagogika fanida boshlang'ich ta'lim metodikasi, o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish va o'qish/matematika savodxonligini oshirish masalalari B.R. Adizov, R.A. Mavlonova, H.I. Ibraimov, K.M. Qosimova va boshqa bir qator tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Biroq, boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini majmuaviy (o'qish, matematik va tabiiy-ilmiy) rivojlantirishning zamonaviy pedagogik mexanizmlari, darsliklar va amaliy topshiriqlar bilan integratsiyalashgan yaxlit modeli yetarlicha tizimlashtirilmagan va izchil ilmiy yechimni talab etadi.

Tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati boshlang'ich sinf o'quvchilarida funksional savodxonlikni bosqichma-bosqich va integratsiyalashgan holda shakllantirishning pedagogik-metodik modelini asoslash hamda ushbu jarayonni baholash mezonlarini takomillashtirish bilan belgilanadi. Amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan amaliy topshiriqlar va uslubiy tavsiyalardan umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinf darslarida, o'quv-metodik majmualarni yaratishda, shuningdek, bo'lajak va faoliyat yuritayotgan boshlang'ich sinf o'qituvchilarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash kurslarida keng foydalanish imkoniyati bilan izohlanadi.

Muammoning qo'yilishi. Boshlang'ich ta'lim amaliyotida keng ko'lami islohotlar va yangi avlod darsliklari joriy etilayotganiga qaramay, o'quvchilarning funksional savodxonligini shakllantirish jarayonida bir qator tizimli muammolar hamon saqlanib qolmoqda. An'anaviy ta'lim usullari ko'pincha akademik va yodlashga asoslangan bilimlarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlash, matn bilan ishlash, ma'lumotlarni tahlil qilish hamda amaliy topshiriqlarni bajarish ko'nikmalarini yetarlicha rivojlantirmayapti. O'qituvchilarning dars jarayonida amaliy va kompetensiyaviy topshiriqlardan integratsiyalashgan holda foydalanish mexanizmlari yetarlicha yo'lga qo'yilmagani, baholash tizimining asosan eslab qolish darajasini o'lchashga yo'naltirilgani va metodik ta'minotning mukammal emasligi ushbu jarayonga to'sqinlik qilmoqda. Natijada, o'quvchilar nazariy qoidalarni bilsalar-da, ularni kundalik hayotiy vaziyatlarda yoki nostandart topshiriqlarni bajarishda qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Bu esa boshlang'ich sinflarda funksional savodxonlikni rivojlantirishning tashkiliy, uslubiy hamda diagnostik mexanizmlarini kompleks ravishda takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonida umumiy ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish hamda ta'lim mazmunini xalqaro talablar asosida takomillashtirish vazifalari belgilangan. Mazkur vazifalar boshlang'ich sinf o'quvchilarida funksional savodxonlikni shakllantirishning mazmuniy yo'nalishlarini belgilashga asos bo'ladi [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son "2022–2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonida ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning zamonaviy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish kabi vazifalar nazarda tutilgan. Ushbu vazifalar funksional savodxonlikni rivojlantirishda kompetensiyaviy va amaliy yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish zaruratini asoslaydi [2].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida ta'lim mazmunini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish hamda o'quvchilarning intellektual va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Mazkur hujjat funksional savodxonlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish uchun me'yoriy asosni mustahkamlaydi [3].

N.A. Mirxalilova tadqiqotlarida funksional savodxonlikni o'quvchilarning nazariy bilimlardan amaliy faoliyatda foydalana olishi, mustaqil fikrlashi va bilish faolligi bilan bog'liq holda talqin etadi. Olimaning fikricha, boshlang'ich sinf o'quvchilarida funksional savodxonlikni rivojlantirishda amaliy mazmundagi topshiriqlar, hayotiy vaziyatlar va zamonaviy ta'lim yondashuvlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur ilmiy qarashlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini asoslaydi [4].

Tadqiqotning maqsadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish hamda mazkur jarayonni samarali tashkil etish va amaliyotga joriy etishning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish va ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqotning o'rganilganlik darajasi. Boshlang'ich ta'limda funksional savodxonlikni rivojlantirish masalalari xorijiy tadqiqotchilardan J. De Lange, M. Niss, K. Stacey, R. Sälzer, E. Care, MDH olimlaridan L.M. Perminova, G.V. Repkina, E.V. Zaika, A.V. Xutorskoy, O'zbekiston tadqiqotchilaridan N.A. Mirxalilova, M. Usmanova, L. Xunarova kabi olimlarning ilmiy ishlarida o'rganilgan. Mazkur tadqiqotlarda o'quvchilarning bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llashi, mustaqil fikrlashi, muammolarni hal etishi va savodxonlik kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratilgan. Biroq boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishning yaxlit pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish masalasi alohida ilmiy tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha tizimlashtirilmagan. Mazkur tadqiqotchilarning ilmiy qarashlariga tayangan holda, tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishga yo'naltirilgan hayotiy vaziyatlarga asoslangan amaliy topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, uni fanlar mazmuniga integratsiyalash, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini diagnostika, monitoring va baholash asosida aniqlash hamda natijalarga ko'ra korreksion-pedagogik faoliyatni tashkil etish nazarda tutiladi.

Tadqiqot vazifalari va ilmiy yangiligi. Tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish va aniqlashtirish orqali uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar tizimlashtirildi; funksional savodxonlikning tarkibiy komponentlari, mezonlari, ko'rsatkichlari va rivojlanish darajalari belgilandi; mazkur asoslar negizida o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishga yo'naltirilgan maqsadli, mazmuniy, jarayonli va natijaviy tarkibiy qismlarni integratsiyalovchi pedagogik mexanizm modeli ishlab chiqildi; hayotiy vaziyatlar, muammoli topshiriqlar va fanlararo mazmun asosida integrativ topshiriqlar tizimi ishlab chiqilib, uni ta'lim jarayoniga joriy etishning pedagogik imkoniyatlari asoslandi; ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmnining samaradorligi tajriba-sinov ishlari asosida aniqlanib, uni takomillashtirishga yo'naltirilgan pedagogik shart-sharoitlar belgilandi.

Tadqiqot metodikasi va usullari. Tadqiqot metodikasi kompetensiyaviy, faoliyatli, shaxsga yo'naltirilgan, tizimli va amaliy yo'naltirilgan yondashuvlar asosida tashkil etilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik mexanizmnı takomillashtirishga yo'naltirildi. Tadqiqotda pedagogik kuzatish, suhbat, so'rovnoma, test, diagnostika, pedagogik tajriba-sinov, o'quvchilar faoliyati natijalarini tahlil qilish, taqqoslash va matematik-statistik qayta ishlash usullaridan foydalanildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishda kompetensiyaviy, faoliyatli, shaxsga yo'naltirilgan, tizimli va amaliy yo'naltirilgan yondashuvlar metodologik asos sifatida xizmat qiladi. Mazkur yondashuvlar o'quvchining bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo'llashi va mustaqil faoliyat yuritishini ta'minlashga yo'naltiriladi.

Funksional savodxonlikni rivojlantirishda muammoli vaziyatlar, hayotiy mazmundagi topshiriqlar, case-study, loyiha ishlari, ijodiy topshiriqlar, interfaol mashqlar va raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda topshiriqlar o'quvchining o'qish, yozish, hisoblash, axborotni izlash va tahlil qilish, muloqot hamda muammoni hal qilish ko'nikmalarini kompleks rivojlantirishga qaratiladi.

Funksional - "amal qiluvchi", "vazifani bajarishga xizmat qiluvchi", "amaliy faoliyatda qo'llaniladigan" degan ma'nolarni anglatadi. Funksional savodxonlik - shaxsning o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash, muammolarni hal etish va amaliy qarorlar qabul qilish qobiliyatidir.

Funksional savodxonlikning rivojlanish darajasini aniqlashda o'quvchilarning bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llashi, axborotni tahlil qilishi, muammoli vaziyatni anglab yetishi, mustaqil yechim ishlab chiqishi va o'z faoliyatini baholashi kabi mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Mazkur mezonlar asosida o'quvchilarning funksional savodxonligi past, o'rta va yuqori darajalar bo'yicha diagnostika qilinadi.

Natijalarni tahlil qilishda pedagogik tajriba-sinov jarayonida olingan diagnostik ma'lumotlarni taqqoslash, foizli ko'rsatkichlarni aniqlash va matematik-statistik usullar orqali ishonchligini baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Tajriba-sinov natijalari asosida ishlab chiqilgan integrativ topshiriqlar tizimi va pedagogik mexanizmnı o'quvchilarning amaliy bilimlarni qo'llash, muammolarni hal etish, axborot bilan ishlash hamda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'siri aniqlanadi.

Shu asosda boshlang'ich ta'lim amaliyotida funksional savodxonlikni rivojlantirishning samaradorligi o'quv mazmunini hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash, fanlararo integratsiyani kuchaytirish, amaliy topshiriqlar ulushini oshirish, raqamli ta'lim vositalaridan maqsadli foydalanish va natijalarni muntazam diagnostik monitoring qilish bilan ta'minlanadi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishda bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llashga yo'naltirilgan integrativ topshiriqlar, kompetensiyaviy va faoliyatli yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ishlab chiqilgan pedagogik mexanizm diagnostika, amaliy faoliyat, monitoring, baholash va qayta aloqa jarayonlarining uzviyligi asosida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal etishi va amaliy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son "2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
- [3] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
- [4] Mirxalilova N.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida funksional savodxonlikni shakllantirishning aspektlari // Tadqiqotlar. Jahon ilmiy-metodik jurnali. – 2025. – 55-son, 1-qism. – B. 228-233.
- [5] Khakimov, F. (2024). METHODS OF DEVELOPING CREATIVE THINKING SKILLS OF PRIMARY CLASS STUDENTS. Conference, 5, 89-92.
- [6] Hakimov, F. (2024). The role of digital technologies in the management of general secondary education institutions. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(02), 164-168.